

PEDAGOOGI OSAVÖTT ALAEALISTE ÜLEKUULAMISEST

O. Püssa

Õigusteaduse kandidaat

Tartu Riikliku Ülikooli Õigusteaduskond

Kõikide liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksites on ette nähtud pedagoogi osavõtt alaealiste ülekuulamisest. Samaaegselt on see küsimus aga üks niisugustest, mis on meie koodeksites lahendatud väga erinevalt. Näiteks alaealise süüdistatava ülekuulamisest osavõtivate isikute küsimus on 15 koodeksis lahendatud 11 erineval viisil, alaealise tunnistaja ülekuulamisest osavõtivate isikute küsimus aga 9 erineval viisil. Erinevused esinevad näiteks selles, kas kutsuda ülekuulamisest osa võtma ainult pedagoog või ka teisi, nagu alaealise vanemaid või seaduslikke esindajaid, arsti, sugulasi, kas pedagoog kutsuda osa võtma kohustuslikult, uurija äranägemisel või kaitsja taotlusel, kas pedagoog kutsuda osa võtma kuni 14 a. (ainult tunnistajate puhul), kuni 16 a. või kuni 18 a. vanuste alaealiste ülekuulamisest, kas pedagoog võtab ülekuulamisest osa või viibib ülekuulamise juures jne.

Peaks olema üldreegliks, et ülekuulamisest võtavad osa ainult ülekuulatatav ja uurija. Samuti ei tohiks keegi kõrvaline viibida ka ülekuulamise juures. Kõige paremaid resultate on kindlasti võimalik saada siis, kui uurija ja ülekuulatatav räägivad n.-ö. nelja silma all. On ju teada, kuidas see vestlejatele mõjub, kui nende jutuajamist, eriti isiklikku ellu puutuvat, kuulab pealt keegi kolmas. Süüdistatava ja kannatanu suhtes on aga kuritegu alati nende isikliku eluga seotud sündmus.

Seda põhimõtet pole sugugi arvestanud ei Eesti NSV ega ühegi teise liiduvabariigi KrPK. Alaealise süüdistatava ülekuulamisest võivad Eesti NSV KrPK kohaselt vajaduse korral osa võtta järgmised isikud: 1) tõlk, 2) isik, kes saab aru tumma või kurdi väljendusviisist, 3) uurimise üle järelevalvet teostav prokurör, 4) kaitsja, 5) ekspert, 6) asjatundja, 7) pedagoog. Koos uurijaga on neid seega 8. Alaealise tunnistaja ja kannatanu ülekuulamisel tulevad arvesse kõik samad isikud, lisaks neile aga veel ka alaealise vanemad või teised

seaduslikud esindajad, seega kokku 9 isikut. Mõnede väikeste eranditega kehtib see kõikide liiduvabariikide kohta.

Lohutuseks on muidugi see, et tavaliselt ei pea kõik 8–9 ülekuulamisest korraga osa võtma. Küll aga on reaalne, et alaealise ülekuulamisest võtavad siiski korraga osa tõlk, pedagoog ja kaitsja, seega uurijaga kokku ikkagi neli inimest. Ülekuulamisest hulga inimeste osavõtu fakt võib aga ise muutuda negatiivseks nähtuseks. Praktikast on teada juhte, kus alaealine, kes uurijale nelja silma all rääkis kõik avameelselt, ei rääkinud ametlikul ülekuulamisel, millest võttis osa mitu inimest, ja samuti kohtus, kus kuulajaid on sageli üsna palju, peaaegu üldse.

Seega peab olema uurija eesmärgiks ülekuulamisest osavõtivate isikute arvu miinimumini viimine, piirdudes tõepoolest ainult nendega, kelle puudumine otseselt kahjustaks ülekuulamise resultaati.

Ülekuulamisest osavõttev pedagoog on protsessuaalselt vaadeldav spetsialistina, s. o. uurija abilisena, konsultandina. Pedagoogi ülesandeks on uurija abistamine **esiteks** alaealise ülekuulamise ettevalmistamisel, **teiseks** ülekuulamise läbiviimisel ja **kolmandaks** ülekuulamise tulemuste fikseerimisel.

Sisuliselt on pedagoogi ülesannete hulgas esikohal uurija abistamine ülekuulatava alaealisega kontakti loomisel, hiljem ülekuulamise käigus aga selle kontakti hoidmisel. Kui ülekuulatavaga on saavutatud ja säilitatud kontakt, tähendab see peamiste ülekuulamisega seotud raskuste ületamist.

Et pedagoog saaks abistada uurijat alaealisega kontakti loomisel, samuti ka tema ülekuulamiseks kohaste taktikaliste võetete kujundamisel, peab ta olema 1) tuttav **selleealiste noorte** psüühika erisustega, kuid selle kõrval veel ka (2) **konkreetses ülekuulatava** psüühika isepäraga.

Uurimispraktikas kasutatakse pedagoogina harilikult 1) haridusosakonna inspektorit, 2) alaealisele võõrast õpetajat, 3) alaealise oma õpetajat (peamiselt klassijuhatajat). Kes neist vastab kõige täielikumalt pedagoogi suhtes esitatud nõuetele? Sellele vastamisel lähtume uurimispraktikas omaksvõetud seisukohast, mille kohaselt pedagoog peab viibima kogu ülekuulamise kestel selle juures.

Nii võõras õpetaja kui ka haridusosakonna inspektor, olles tuttav selleealiste noorte psüühikaga, vastavad esimesele nõudele. Nad näevad aga konkreetset alaealist esimest korda ega tunne seepärast tema psüühika omapära. Selline pedagoog ei suuda uurijat alaealisega kontakti leidmisel abistada. On ju vaja teada, millisele „nupule“ tuleb just konkreetse alaealise juures vajutada, mis on ta n.-ö. nõrk koht, millised on ta huviavad ja kalduvused. Uurija ja alaealise jutuajamine peab aga paratamatult just neist küsimusist algama. Alaealisele võõras pedagoog, tundmata konkreetset alaealist, jääb seega paratamatult kas formaalseks juures istujaks

või juhul, kui ta ülekuulamisest püüabki aktiivselt osa võtta, sekkub ainult stiihiliselt ülekuulamisesse.

Alaealise oma õpetaja kasutamisel paistab olevat palju positiivset. Meie juriidilises kirjanduses üldiselt soovitataksegi alaealise oma õpetaja kasutamist pedagoogina. Selline pedagoog tunneb tõesti vastavaealiste noorte psüühikat, kuid selle kõrval ka konkreetse ülekuulitava noore psüühika erisusi, ta huve ja kalduvusi. Tundub, et selline pedagoog suudab uurijat tõepoolest kõige rohkem abistada nii alaealisega kontakti loomisel kui ka järgneva ülekuulamise käigus. Tegelikuses ei pruugi see aga sugugi nii olla. **Selline pedagoog ei saa sageli mitmesugustel põhjustel ei oma üldisi pedagoogilisi teadmisi ega konkreetse ülekuulitava põhjalikku tundmist ellu rakendada.** Need põhjused on süüdistatava, tunnistaja ja kannatanu puhul erinevad.

Alaealise süüdistatava võib oma õpetaja juuresolek muuta kiniseks või ajendada teda koguni ebaõigetele ütlustele. Noorukil võib olla häbi õpetaja juuresolekul oma pahadest tegudest jutustada ja ta võib kergesti hakata kas lihtsalt salgama või oma osa kuriteos moonutama. Sama tulemusi võib tingida ka kartus, et pealtkuulava õpetaja kaudu võivad ta teo üksikasjad saada teatavaks kogu koolile, nii õpetajaile kui ka õpilastele. Õpilane kaalutleb, et kuigi pääseb uurija käest, võidakse teda koolis ikkagi karistada või ta saab teistele õpilastele pilkeobjektiks. Uurimispraktikas on selliseid juhte olnud.

Sama olukord võib esineda ka kannatanute puhul. Eriti kehtib see nende kannatanute suhtes, kellele on kuriteo läbi tekitatud moraalset ja füüsilist, kuid mõnikord ka materiaalist kahju. Selline olukord esineb sageli seksuaalkuritegude puhul, mil kannatanu on kuriteo toimepanemisel paigutatud alati mõnevõrra piinlikku seisundisse. Praktikast on teada küllalt juhte, kus alaealine naisõpilane ei räägi oma õpetaja juuresolekul enda vägistamisest. Ühel juhul ei näidanud alaealine kannatanu teadlikult äratundmiseks esitamise juures vägistajale, kuigi ta enne oli temast ülekuulamisel andnud väga täpse isikukirjelduse. Kui äratundmiseks esitamise juures viibinud ema hiljem tütrelt küsis, miks ta ei näidanud kurjategijale, ütles tütar, et tal oli piinlik õpetaja ees, kusjuures kartis ka seda, et asjast saavad teada teised õpilased. Sama olukord võib esineda ka näiteks neil juhtudel, kui huligaanid on alaealist peksnud või kui alaealise suhtes on toime pandud kelmus. Niihästi enda peksta laskmist kui ka kelmuse puhul petetuna esinemist võivad alaealised hinnata häbistavaks, kartes muutuda koolis pilkealusteks.

Mis puutub alaealistesse tunnistajatesse, siis nende ülekuulamisel võib alaealise oma õpetaja juurdekutsumine rohkem kui muidu tulla kõne alla, kuna üldreeglina annab tunnistaja ütlusi talle kõrvalise sündmuse suhtes. Kuid ka siin tuleb arvestada kuriteolise

sündmuse iseloomu ja tunnistaja seost sellega. Neil juhtudel, kui kuritegu puudutab näiteks alaealise perekonnaliikmeid või teisi lähedasi isikuid, ei ole soovitatav alaealise tunnistaja oma õpetajat ülekuulamise juurde kutsuda. Mõnikord on aga tunnistajana esinev alaealine ise seotud kuriteoga, olles näiteks kakluse põhjustajaks jne. Selline tunnistaja on sisuliselt süüdistatav ning seetõttu võib tema puhul oma õpetaja osavõtt ebasoovitatav olla.

Tuleb silmas pidada, et õpilase ja õpetaja suhted on üldse väga sügavad ja püsivad. Endises õpilases säilib isegi aastakümneid hiljem õpilasetunne oma kunagise õpetaja suhtes ja see tunne annab oma värvingu nende isikute vahel isegi vanas eas kujunevatele suhetele. Tegelikult on õpilase seisundis oleva isiku puhul see tunne aga valdav ja varjutab teisi.

See, et alaealist ülekuulatavat mittetundva pedagoogi osavõtt võib kergesti kujuneda formaalseks, alaealist tundva pedagoogi osavõtt aga üsna sageli kahjustada ülekuulamise tulemusi, ongi nähtavasti põhjustanud paljude uurijate juures eitava suhtumise pedagoogi kasutamisse üldse. Kuna pedagoogi osavõtt on seaduses siiski ette nähtud, tuleb uurijail selle kui paratamatusega lihtsalt leppida. Kuidas saavutada aga seda, et pedagoogi osavõtt oleks alati kasu?

Sellele vastamiseks tuleb kõigepealt võtta seisukoht ühes terminoloogilises küsimuses, millel on siiski ka suur sisuline tähtsus. Osa liiduvabariikide KrPK-dest räägib pedagoogi **osavõtust**, teine osa pedagoogi **juuresviibimisest**. Mõned KrPK-d, nende hulgas ka Eesti NSV KrPK, kasutavad aga mõlemaid väljendeid, rääkides süüdistatava ülekuulamisel pedagoogi osavõtust, tunnistaja puhul aga pedagoogi juuresviibimisest. Selline terminoloogiline mitmekesisus pole millegagi põhjendatud.

Osavõtu ja juuresviibimise vahel on siiski suur erinevus. Uurimistoiminguist osavõtt tähendab aktiivset kaasategutsemist, juuresviibimine aga ainult uurimistoimingu jälgimist. Tüüpilisteks uurimistoimingute juures viibijateks on manukad.

Ülekuulamise puhul saavad esineda ainult osavõtjad. Juuresviibijaid selle toimingu puhul üldse olla ei saagi. Ka pedagoog on alati ülekuulamisest osavõttev isik. Ta on selle uurimistoimingu aktiivne osaline. Pedagoogil pole ülekuulamise juures täita manuka funktsioone. Seepärast ei saa õigeks lugeda neid KrPK-sid, kus pedagoogi ülesanne on formuleeritud juuresviibimisena.

Kas aga osavõtt peab tingimata tähendama seda, et pedagoog peab kogu aeg algusest kuni lõpuni viibima ülekuulamise juures? Kuigi see seisukoht on meie uurimispraktikas üldiselt omaks võetud, ei pea ülekuulamisest osavõtt tingimata ainult seda tähendama. Selline seisukoht ei järeldu ka seaduse sõnastusest. **Ülekuulamisest osavõtt võib toimuda väga mitmeti, kusjuures osavõtu vormi peab otsustama igal konkreetsel juhul uurija koos pedagoogiga.**

Pedagoogi tegevust tuleb nimetada ülekuulamisest osavõtuks ka siis, kui ta abistab uurijat ainult ülekuulamise ettevalmistamisel, ülekuulamise enda juures aga üldse ei viibi. Sellise osavõtu vormi korral tutvustab pedagoog uurijat ülekuulatava alaealise psüühiliste omadustega ning arutab koos uurijaga läbi eesmiseva ülekuulamise taktika, eriti aga alaealisega kontakti saavutamise võimalused. Pedagoogi sellist osavõttu tulebki pidada peamiseks.

Ülekuulamisest osavõtt võib tähendada aga ka seda, et pedagoog viibib ülekuulamise juures ainult osa aega. Mõnikord võib taktikalistel kaalutlustel osutada vajalikuks just selline osavõtt – pedagoog võtab näiteks osa ainult ülekuulamise alustamisest ja pärast kontakti saavutamist ülekuulatavaga lahkub.

Loomulikult jääb üheks võimalikuks osavõtu vormiks ka see, mida praktika praegu kasutab, nimelt pedagoogi viibimine kogu ülekuulamise kestel selle juures.

Mõistes ülekuulamisest osavõttu mitte ainult pideva juuresviibimisena, vaid mitmekesisemates vormides, saab ülekuulamisest pedagoogina osa võtta ka alaealise oma õpetaja, kahjustamata sellega ülekuulamise tulemusi. Kui oma õpetaja viibimine ülekuulamise juures on ebasoovitav, võib uurija teda väga edukalt kasutada ülekuulamise ettevalmistamise juures.

On avaldatud ka seisukoht, et pedagoogi viibimine alaealise ülekuulamise juures on vajalik veel ülekuulamise seaduslikkuse tagamiseks. Selline väide pole põhjendatud. Meie kriminaalprotsessi seadusandlus ei lähtu uurimise reguleerimisel umbusaldusest uurija vastu. Pealegi teevad suurem osa liiduvabariike pedagoogi kasutamise niikuiinii sõltuvaks uurija enda äranägemisest. Järelikult ei saa pedagoogil olla seaduslikkuse valvuri ülesannet.

Kokkuvõtteks võib öelda, et alaealise ülekuulamisest pedagoogi osavõtu vormi tuleb mõista paindlikumalt, kui seda teeb praegune uurimispraktika. Osavõtu vormi määrab aga uurija koos pedagoogiga. Osavõtt ei pea tingimata seisnema pidevas ülekuulamise juures viibimises, vaid vajaduse korral kas ainult ülekuulamise ettevalmistamisest osavõttus, juuresviibimises ainult osa aega või uurija abistamises ütluse fikseerimisel. Selline tõlgendus võimaldab ilma ülekuulamist kahjustamata kasutada pedagoogina ka alaealise oma õpetajat.

УЧАСТИЕ ПЕДАГОГА В ДОПРОСЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

О. Пюсса

Резюме

Наилучшие результаты при допросе можно получить в том случае, когда следователь и допрашиваемый беседуют наедине.

Однако, это совершенно не учтено ни в УПК Эстонской ССР, ни в УПК других союзных республик. В допросе несовершеннолетнего обвиняемого, согласно уголовно-процессуальному кодексу Эстонской ССР, в случае необходимости могут принимать участие следующие лица: 1) переводчик, 2) лицо, понимающее разговор немых и глухих, 3) прокурор, осуществляющий надзор за следствием, 4) защитник, 5) эксперт, 6) специалист, 7) педагог. Итак вместе со следователем всего 8 человек. При допросе несовершеннолетнего свидетеля и потерпевшего, кроме этих лиц, могут присутствовать еще родители или другие законные представители несовершеннолетнего, всего 9 лиц. Дело смягчается, конечно, тем, что все эти лица не всегда должны одновременно участвовать в допросе.

Стало быть, задача следователя заключается в доведении числа лиц, участвующих в допросе, до минимума. Приглашаться должны лишь те лица, отсутствие которых вредило бы результатам допроса.

Педагога, участвующего в допросе, процессуально нужно рассматривать как специалиста, т. е. помощника следователя, консультанта. Задача педагога состоит в оказании помощи следователю, в о-п е р в ы х, при подготовке допроса несовершеннолетнего, в о-в т о р ы х, при проведении самого допроса и, в-т р е т ь и х, при фиксировании результатов допроса.

По существу, главная задача педагога заключается в оказании помощи следователю для достижения контакта с допрашиваемым несовершеннолетним, позже, в ходе допроса — сохранение этого контакта. Для этого необходимо, чтобы такой педагог был знаком: 1) с особенностями психики юношей этого возраста, вместе с тем и 2) с особенностью психики конкретного допрашиваемого.

В следственной практике в качестве педагогов используются главным образом лица трех категорий: 1) инспектора народного образования, 2) постороннего для несовершеннолетнего учителя, 3) учителя самого несовершеннолетнего (обычно классный руководитель). Кто из них более полно отвечает требованиям, предъявляемым педагогу? Для ответа на этот вопрос, необходимо исходить из принятого следственной практикой положения, согласно которому педагог должен находиться в продолжение всего допроса при его проведении.

Как чужой учитель, так и инспектор отдела народного образования, будучи знакомы с психикой трудновоспитуемой молодежи, отвечают первому требованию. Однако, они видят конкретного несовершеннолетнего впервые и потому не знают особенности его психики. Такой педагог не может помочь следователю в достижении контакта с несовершеннолетним.

Привлечение учителя самого несовершеннолетнего, думается, значительно эффективнее. В действительности же не всегда это бывает так. Такой педагог зачастую по различным причинам не может проявить ни своих педагогических знаний, ни полного знания конкретного допрашиваемого. Эти причины различны в отношении обвиняемого, свидетеля и потерпевшего.

Несовершеннолетнего обвиняемого присутствие своего учителя может сделать замкнутым или даже толкнуть его на дачу неправильных показаний. Юноше бывает стыдно в присутствии учителя рассказывать о своих поступках и он может либо просто отрицать, либо искажать свою роль в преступлении. Такой результат может быть вызван и боязнью того, что через учителя, присутствовавшего при показаниях, обстоятельства его поступка могут стать известными всей школе, как учителям, так и учащимся.

Такое же положение может случиться и в отношении потерпевших. В качестве примера можно привести сексуальные преступления, в результате которых потерпевший попадает в несколько позорное положение. Из практики известно достаточно казусов, когда несовершеннолетняя ученица в присутствии своего учителя не говорит об изнасиловании. Аналогичное положение может иметь место и в тех случаях, когда несовершеннолетний был избит хулиганами или когда в отношении несовершеннолетнего совершено мошенничество. Факт избия, а также обманутость в результате мошенничества могут быть расценены несовершеннолетним как позорные явления и вызвать боязнь стать в школе объектом насмешек.

Что касается несовершеннолетних свидетелей, то вызов своего учителя в качестве педагога может иметь место чаще, чем когда-либо, так как свидетель дает обыкновенно показания о посторонних для него происшествиях. Но и здесь следует учитывать характер преступного происшествия и связь свидетеля с ним.

Участие педагога, не знающего допрашиваемого несовершеннолетнего, может стать лишь формальным, а участие педагога, знающего несовершеннолетнего, зачастую вредит результатам допроса. Это, вероятно, и послужило причиной отрицательного отношения многих следователей к использованию педагога вообще. Поскольку, однако, участие педагога все же предусмотрено законом, то следователю приходится с этим считаться как с неизбежным фактом. Но как достигнуть такого положения, чтобы участие педагога всегда приносило пользу?

Для ответа следует решить один терминологический вопрос, имеющий существенное значение. В одних УПК говорится об участии педагога, а других — о присутствии. В некоторых УПК, в том числе и в УПК Эстонской ССР, используются оба выражения, причем при допросе обвиняемого участие педагога, а в отношении свидетеля — присутствие. Такая терминологическая разносторонность ничем не обоснована.

Между участием и присутствием все же большая разница. Участие в следственных действиях означает активную деятельность, присутствие же — лишь наблюдение следственного действия. Типичными присутствующими при следственных действиях являются понятые.

При допросе могут быть лишь участники. Педагог также всегда является лицом, участвующим в допросе. Он — активный участник этого следственного действия. Поэтому нельзя считать верными положения тех УПК, в которых роль педагога сформулирована как присутствие.

Существует точка зрения, принятая нашей следственной практикой, что участие в допросе означает присутствие педагога с начала до конца допроса. Но это не следует из изложения закона. Участие в допросе может происходить различно, причем форма участия в каждом конкретном случае решается следователем совместно с педагогом.

Действия педагога следует рассматривать как участие в допросе и тогда, когда он помогал следователю только в подготовке допроса, а при самом допросе вообще не присутствовал. При такой форме участия педагог знакомит следователя с психическими качествами допрашиваемого несовершеннолетнего и обсуждает вместе со следователем тактику предстоящего допроса, особенно, возможности достижения контакта с несовершеннолетними. Подобное участие педагога и следует считать основным.

Однако, участие в допросе может означать и то, что педагог присутствовал при допросе лишь часть времени. В некоторых случаях из тактических соображений может оказаться необходимым именно такое участие. Например, педагог участвует только в начале допроса, а когда контакт с допрашиваемым достигнут, он уходит.

Естественно, одной из возможных форм участия остается та, которая сейчас используется в практике — присутствие педагога в течение всего допроса.

Рассматривая участие в допросе не только как постоянное присутствие, а имея в виду различные формы его, в допросе

в качестве педагога может участвовать также учитель самого несовершеннолетнего, не принося этим вреда результатам допроса. Если присутствие своего учителя при допросе нежелательно, следователь может его использовать при подготовке допроса.

Встречается также необоснованное мнение, что присутствие педагога при допросе несовершеннолетнего необходимо и для обеспечения законности допроса.

В итоге можно сказать, что форму участия педагога в допросе несовершеннолетнего следует понимать более гибко, чем это принято следственной практикой в настоящее время. Участие не обязательно должно означать присутствие на протяжении всего допроса, а по надобности лишь подготовку допроса, присутствие лишь в течение части времени или же помощи следователю при фиксации показаний, такое истолкование позволяет использовать в качестве педагога учителя несовершеннолетнего без вреда допросу.

tud
pöö
vab
ala
elu
nor
hu
sec
ten
vas
vist
tur
eol
las
nu
et
sel
§ 3
alu
ahv
vas
tasi
gete
eest
suh